

sit, clamans non posse fieri, ut aliquid inde gereretur. Res post clamorem multum deducta in conscientiam plebis est: gravis omnium dolor ortus est, impugnata est a sacerdotibus fides. Verentes

igitur illi populi iudicium, e Dominico ad palatium transeunt. Cujusmodi sententiam in Eusebium longe ante, quam ecclesiam (a) ingrederetur, scripserint: de se loquitur ipsa sententia.

(a) Mss. summo consensu, *ingrederentur*. Deinde in solo Vat. bas. *de se loquitur ipsa, omisso sententia.*

541-542

IN LIBELLUM SUBSEQUENTEM ADMONITIO.

Hilarius, Hieronymo teste, cum Constantinopoli versaretur, libellum Constantio ipse tradidit. Huc enim Seleucia synodi legatos secutus, ut cum Sulpicio Severo loquamur, ubi extremum fidei periculum animadvertit, audientiam regis poposcit, ut de fide coram disputaret. Quod in hunc libellum maxime convenire, vel ex titulo in omnibus mss. prænotato perspicuum est. Oblatus est autem sub lite famosa, dum alii substantiæ nomen retinendum, alii rejiciendum esse contenderent; sub synodo dissidenti, Constantinopolitana scilicet, quæ non minus fide, quam privatis jurgiis, varias in partes scindebatur: proindeque anno 360 ineunte, quo hæc synodus celebrata est. Quæ cum ita sint, tum a Ferrando diacono epist. ad Pelagium et Anatol. num. 2, tum in veterrimo Basilicæ Vaticanæ exemplari non ideo inscribitur liber ad Constantium secundus, quod cum superiore cohæreat, sed quod tempore posterior sit. Atis hic suspiciendam relinquimus incredibilem sanctissimi præsulis vigilantiam, fortitudinem, prudentiam ac fidem, qua unus quamvis exsul, hæreticis imperatoris potestate armatis, in ipsa regia civitate sese non timuit opponere, imo sui terrorem inculcare valuit. Neque enim inani conatu se hæreticis opposuit, qui licet non obtinuerit quod hoc libello poscebat, eos certe infirmitatis suæ convicit.

Ita etiam hac animi sui significatione apud omnes paravit sibi fidem, ut cum paulo post asperiora in Constantium scripturus, nulla se impatientia, nullis humanis affectibus ad id impelli diceret, crederetur. Erasmo etsi minutus visus est hic liber: nihil in eo tamen prorsus desiderandum est. Nam operosum illud et exactum, quod eum polliceri nec præstare notat, non ad hunc libellum pertinet, sed ad publicam de fide disputationem, cujus potestas hoc libello postulat.

Synopsis. — In ejus exordio Hilarius se exsulem confessus, petit ut Saturninum præsentem usque ad confessionem falsorum quæ in ea causa gessit adducat. Tum quæ sua sunt oblitus, imperatori fidei cognoscendæ cupido exponit, qui ex frequenti mutatione acciderit evangelicæ fidei corruptio: adeoque ad baptismi fidem redeundum suadet. Imperatoris deinde studium laudat, fidem tantum secundum ea quæ scripta sunt desiderantis. Commonet tamen, nullum esse hæreticum, qui commenta sua ex Scripturis non confirmet. Denum pollicitus nihil se non ex Scripturis, nihil non ad Orientis et Occidentis pacem, nihil non cum honore regni ac regis fidei dicturum, quoddam sermonis futuri pignus præmittit.

543-544

SANCTI HILARII AD CONSTANTIUM AUGUSTUM

LIBER SECUNDUS;

QUAM ET CONSTANTINOPOLI EIDEM IPSE TRADIDIT.

(Scriptus anno 360.)

1. Hilarius in regis præsentia. — Non sum ne- D scius, piissime imperator, ea quæ (a) de nonnullis negotiis ad conscientiam publicæ audientiam proferantur, pro dignitate eorum qui eloquuntur, vel gravia existimari solere, vel levia: (b) dum distantibus opinionibus, ambiguum sententiam ad studium intelligentiæ promovet hominis contemptus, aut gratia. Sed mihi apud te de divina re pia dicturo, nullus vulgaris consuetudinis metus est: quia, cum sis bonus ac religiosus, nec vitium iudicii apud prudentes religionum, quid a quo audiat, sed an quæ audiat sint

religiosa, dijudicet. Et quia mihi a Deo præsentia tuæ opportunitas præstita est, nec erga hæc quidem conscientia mea cessavit officium: ut in eum, quem apud te habeo de religione sermonem, indignitas forte aliqua tecum loquentis offendant.

2. Galliarum Ecclesiis communicat. Exsulat factione. De qua innocentia securus. — Episcopus ego sum in omnium (c) Gallicarum ecclesiarum atque episcoporum communione, licet in exilio, permanens, et Ecclesie adhuc per presbyteros meos communionem distribuens. Exsulo autem non crimine, sed factio-

(a) Codex Vat. basilicæ, *de plerisque de nonnullis*. Forte, *a plerisque de nonnullis*.

(b) In mss. *dum his tantis opinionibus*: et mox

permovet, non promovet: ac postea in duobus gloria, pro gratia.

(c) Mss. *Galliarum*,

ne; et falsis nuntiis synodi ad te imperatorem plum, non ob aliquam criminum meorum conscientiam, per impios homines (a) delatus. Nec levem habeo querelæ meæ testem dominum meum religiosum Cæsarem tuum Julianum : qui plus in exilio meo contumeliæ a malis, quam ego injuriæ, pertulit. In promptu enim sunt pietatis vestræ litteræ : falsa autem eorum omnia, (b) quæ in exilium meum procuraverunt, non in obscuro sunt. Ipse quoque (Saturnius, *vid. lib. de Synod. n. 2*) vel minister, vel auctor gestorum omnium, intra hanc urbem est. Circumventum te Augustum, illusumque Cæsarem tuum ea contidens conscientiæ meæ conditione patefaciam, ut si indignum aliquid non modo episcopi sanctitate, sed etiam laici integritate gessisse docear, non jam sacerdotium per veniam expectem, sed intra poenitentiam laici consensuam.

3. *Audiri rogat exsilii sui auctore præsentem. Libelli hujus causæ.* — Hæc autem nunc, dignantissime imperator, arbitrio tuo derelinquo, quatenus et quomodo me jubes loqui, et ea quæ maxime tecum in tempore hoc agenda sunt prosequor. Dabis quidem id in præsens instructionis ad causam, ut præsentem eum, cujus ministerio exsulo, usque ad confessionem falsorum quæ gessit adducam. Sed nihil de eo, nisi cum jusseris, loquar. Nunc autem (c), quia mihi metus est de mundi periculo, de silentii mei reatu, de judicio Dei, cura autem est de spe, de vita, de immortalitate non tam mea, quam tua, universorumque. Quæ quia mihi cum plurimis communis est, hæc a me communis spei expectatio est.

4. *Constantius optat fidem audire ab episcopis et non audit. Fides in baptismo jurata. Fides subinde nova et ideo nulla.* — Recognosce fidem, quam olim, optime ac religiosissime imperator, ab episcopis optas audire, et non audis. Dum enim a quibus ea requiritur, sua scribunt, (d) et non quæ Dei sunt

(a) Vat. bas. ms. *delatis*. Ex subnexis conficitur, Julianum aut Biterris interfuisse, aut non procul abfuisse, cum Hilarius inde in exilium missus est. Porro, ut ex Ammiano, lib. xvi, constat, Julianus, anno 355 exeunte Cæsar creatus, statim in Gallias Viennam recessit, ibique mansit, donec inde migraret Augustodunum, quo Junii 24 die pervenit.

(b) Ita tres mss. Alii vere cum vulgatis, *qui*. Hic indicat Hilarius se, quamvis in odium fidei, sub alio tamen obtentu exsilio esse multatum : quasi nimirum fecisset, quod ipse fatetur *indignum non modo episcopi sanctitate, sed etiam laici integritate*. Facile autem veritatis inimicis fuit, eum apud imperatorem animi inquieti et ad seditionem parati accusare, cujus rei jam ab anno 355 suspicio injecta erat, ut vidimus libro superiore, n. 3.

(c) Supple, *loquor*. Tum in excusis, *quia metus est, omissio mihi* : et mox, *pro cura autem est de spe, prave legebat cur autem est desperandum*.

(d) In omnibus mss., *et non Dei prædicant*.

(e) Exemplar Vat. bas., *aut facultas*. Forte, *aut fatuitas*.

(f) Vat. bas. ms. *neque ut maneret*. Alii, *ne quid maneret*.

(g) Voces, *necessitatis tamquam*, in sex mss. desiderantur. Legendum videtur, *sub cujus necessitatis*

A prædicant; orbem æternum erroris et redeuntis in se semper certaminis circumtulere. Oportuerat enim, humanæ infirmitatis modestia, omne cognitionis divinæ sacramentum illis tantum conscientiæ suæ finibus contineri quibus credidit, neque post confessam et juratam in baptismo fidem *in nomine Patris et filii et Spiritus sancti*, quidquam aliud vel ambigere, vel innovare. Sed quorundam aut præsumptio, aut (e) facilitas, aut error, apostolicæ doctrinæ indemutabilem 545 constitutionem partim fraudulentè confessa est, partim andacter egressa : dum in confessione Patris et Filii et Spiritus sancti veritatem naturalis significationis eludit, (f) ne id maneret in sensu, quod in regenerationis sacramento est confitendum. Ob hoc penes quorundam conscientiam nec Pater pater, nec Filius filius, nec Spiritus sanctus spiritus sanctus est. Sub cujus necessitatis (g) tamquam improbabili occasione, scribendæ atque innovandæ fidei exinde usus inolevit. Qui post quam nova potius cœpit condere, quam accepta retinere; nec veterata defendit, nec innovata firmavit : et facta est fides temporum potius quam Evangeliorum, dum et secundum annos describitur, et secundum confessionem baptismi non tenetur. Periculosum nobis admodum atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; et tot nobis doctrinas esse, quot mores; et tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt : dum aut ita fides scribuntur ut volumus, aut ita ut (h) nolumus intelliguntur. Et cum, secundum unum Deum **C** et unum Dominum (i) et unum baptisma, etiam fides una sit, (j) excedimus ab ea fide quæ sola est : et dum plures fiunt, ad id cœperunt esse, ne ulla sit.

5. *Unde tot fides scribantur. Fides quater mutata.* — Conscii enim nobis invicem sumus, post Nicæni conventus synodum, nihil aliud quam fidem scribi. Dum in verbis pugna est, dum de novitatibus quæstio est, dum de ambiguis occasio (k) est, dum (l) de

tamquam non improbabili, vel cum ms. Remig., tamquam probabili.

(h) Ita mss. At editi, *ut volumus*. Sic Hieronymo teste dial. contra Lucif. post Ariminensem synodum *ingemuit totus Orbis, et Arianum se esse miratus est* : dum nimirum recte sentiens, eo quo noluit modo intellectus est.

(i) In quinque mss. hic adjicitur *et unam fidem* : quod supervacaneum est. Hoc enim sibi vult : sicut ab Apostolo Ephes. iv, 5, unus Deus, unus Dominus et unum baptisma, ita etiam una fides prædicatur. Ex eodem Apostoli loco Hilarius initio libri 11 de Trinit. et in Constant. n. 24, instat, apud hæreticos fidem non esse.

(j) Lips. et Par., *excedimus*. Concinnius alii libri, *excedimus*, scil. ab una fide ad plures.

(k) Supple, *disputandi, contradicendi et male de se invicem inspicandi*.

(l) Ferrandus diac. his verbis in suam ad Pelagium et Anatolium epistolam translatis, postmodum monet ea non sua esse, *sed beati Hilari in secundo libro quem ad Constantium scribit*. In qua Ferrandi epistola Petrus Fr. Chiffletius, pro *dum de auctoribus querela est*, ex mss. Jurcensi atque Arvernensi edidit, *dum de auribus querela est* : existimatque apertam hac lectione fieri Hilarii mentem, *quasi dicat, dum*

auctoribus querela est, dum de studiis certamen est, dum (a) in consensu difficultas est, dum alter **546** alteri anathema esse cœpit: prope jam nemo Christi est. Incerto enim doctrinarum vento vagamur: et aut dum docemur, perturbamus; aut dum decemur, erramus. Jam vero proximi anni fides, quid jam de inmutatione in se habet? Primum, quæ homouion decernit taceri: sequens rursus, quæ (b) homouision decernit et prædicat: tertiam deinceps, quæ usiam simpliciter a patribus præsumptam, per indulgentiam excusat: postremum quartum, quæ non excusat, sed condemnat. Et quo tandem processum est? ut neque penes nos, neque penes quemquam ante nos, sanctum exinde aliquid atque inviolabile perseveret. De similitudine autem Dei filii ad Deum patrem quod (c) si miserabilis nostri temporis fides est, ne non aut ex toto, aut tantum ex portione sit similis; egregii scilicet arbitri cœlestium sacramentorum, conquisitores invisibilium mysteriorum, professionibus de fide Dei calumniatur. Annuas atque menstruas de Deo fides decernimus, decretis pœnitemus, pœnitentes defendimus, defensos anathematizamus; aut in nostris aliena, aut in alienis nostra damnamus; et (d) mordentes invicem, jam assumpti sumus ab invicem (*Gal. v. 15*).

6. *Fides evangelica corrumpitur.* — Fides deinde quaeritur: quasi fides nulla sit. Fides scribenda est (*Vid. l. de Syn. n. 65*): quasi in corde non sit. Regenerati per fidem, nunc ad fidem docemur, quasi regeneratio illa sine fide sit. Christum post baptismam discimus; quasi baptismam aliquid esse possit sine

non desunt, qui se surdis querantur cecinisse, adeoque sibi tribui quæ ab illis ne recte audita quidem, nedum intellecta sint. At cum editionibus Hilarianis consentientibus omnibus nostris mss. tutum non est ab ipso fonte ad rivulum declinare. Proxime ante quam hæc scriberet Hilarius querela fuerat de auctore blasphemiarum, quas Seleuciensis synodi legati Eudoxio adscribebant, Eudoxius autem in Aetium rejecit.

(a) Apud Ferrandum, *de consensu*. In ms. Vat. bas., *de consensu*.

(b) Nulla est Arianorum fidei confessio, quæ homouision decernat ac prædicet; hoc enim ab Hilario videtur alienum, ut homouision in Ariminensi concilio primum ab iis qui cum Valente et Ursacio stabant rejectum, a catholicis deinde approbatum et prædicatum fuisse dicat. Quocirca hic, forte etiam antea, pro *homouision*, substituendum videtur *homouision*. Neque satis apertum est, quas hic notet Hilarius fidei confessiones. Sunt qui putent, primum designari Sirmiensem an. 358, 11 kal. Junii editam, tum Antiochenam an. 341, Seleuciæ subscriptam, postea Ariminensem, demum Seleuciensem ab Acacianis vulgatam. Sed non alia videtur fides Sirmii, alia Arimini edita. Deinde vix credere est, Encæniorum fidem denuo subscriptam in novæ demutationis exemplum ab Hilario fuisse afferendam. Sed neque in hac homouision aut homouision prædicatur. At vero si voces proximi anni non ita stricte ut sonant, sed paulo latius acceperis, primam intelligere licebit Sirmiensem Osii et Potamii nomine editam, quæ non modo homouision, sed et homouision decernit taceri; alteram Ancyranam, quæ homouision definitionibus 3, 4, 5, etc., decernit et prædicat; tertiam Arimini ac deinde Nicææ in Thracia lectam, in qua usiam a Patribus simpliciter præsumptæ excusatur

Christi fide. Emendamus, quasi (e) in Spiritum sanctum peccasse sit venia. Sed impietatis **547** ipsius hinc vel præcipue causa perpetua est, quod (f) fidem apostolicam septuplo proferentes, ipsi tamen fidem evangelicam nolumus confiteri: dum impietatis nostras nobis in populis multiloquiis defendimus, et magniloquentiæ vanitate aures simplicium verbis fallentibus illudimus; dum evitamus de Domino Christo ea credere, quæ de se docuit credenda, et per speciosum pacis nomen in inimitatem perfidiæ subrepimus, et sub rejiciendis novitatibus rursus ipsi novis ad Deum vocibus rebellamus, et sub Scripturarum vocabulo non scripta mentimur: vagi, prodigi, impii, dum et mantentia demittimus, et accepta perdimus, et irreligiosa præsumimus.

7. *Ad fidem in baptismo confessam redeundum.* — Quod hieme undoso mari observari a navigantibus maxime tutum est, ut naufragio deserviente, in portum ex quo solverant revertantur; vel incautis adolescentibus convenit, ut cum in tuenda (g) domo sua, mores paternæ observantiæ transgressi, profusa libertate sua usi sunt, jam sub ipso amittendi patrimonii metu solus illis ad paternam consuetudinem necessarius et tutus recursus sit: ita inter hæc fidei naufragia, cœlestis patrimonii jam pene profligata hæreditate, tutissimum nobis est, primam et solam evangelicam fidem confessam in baptismo intellectamque retinere, nec demutare quod solum acceptum atque auditum habeo bene credere: non ut ea, quæ synodo patrum nostrorum continentur, tamquam irreligiose et impie scripta damnanda sint, sed quia

prædicatio, apud Athanas., de Synod. p. 875, postremam denique Seleuciæ ab Acacio vulgatam, apud eundem Athanas., p. 904, quæ substantiæ nomen non jam excusat, sed simpliciter et absolute condemnat.

(c) Particula si ex codice Vaticanæ basilicæ hæc revocatur, qua efficitur hic sensus: si de similitudine Filii ad Patrem id nunc sentiamus ac credamus, ut Filius non ex toto, sex ex portione sit similis Patri; professionibus de fide (vel de se) Dei calumniatur: egregii scilicet arbitri, etc.

(d) Bad., Er. et Mir., *mordentes morum vice*. Mss., *mordentes mori invicem*. Forte, *mordentes nos invicem*.

(e) Exemplar Vat. bas., in *Spiritu sancto*: hæc casuum mutatio frequens est in veteribus libris. Ad intelligentiam hujus loci juverit ex cap. xi in Matth. n. 17, in memoriam revocare, hoc Hilario peccatum esse in Spiritum sanctum, scilicet *Christo negare quod Deus sit, et consistentem in eo Paterni Spiritus substantiam adimere*. Similia habet cap. v, n. 15. Quibus consentanea sunt hæc apud Athanasium tom. 1, p. 237: *Deitate ergo Verbi ipse Christus Spiritum sanctum appellat: et paucis interjectis; Sicut alii, qui in Spiritum sanctum impingunt: atque ita in Christi divinitatem, blasphemias dicunt, etc.*

(f) *Fidem apostolicam* vocat Hilarius apostolorum Symbolum, quo longe fusiores ediderunt Ariani fidei confessiones; nec tamen retinere *fidem evangelicam*, id est, quæ baptismi verbis enuntiat. Hoc ita intelligendum esse magis liquet ex postremis hujus libri verbis.

(g) Quatuor mss., *humo sua*. Vat. bas., in *tuenda domus amoris paterni observantiæ transgressores suæ, profusa*, etc.; mendose.

per temeritatem humanam usurpantur ad contradictionem, quod ob hoc sub nomine novitatis Evangelium negaretur, (a) ut periculose tamquam sub emendatione innovetur. Quod emendatum est, semper proficit, ut dum omnis emendatio displicet, emendationem omnem emendatio consecuta condemnet: ac si jam, quidquid illud est, non emendatio aliqua sit emendationis, sed cœperit esse damnatio.

8. *Audientiam rogat Hilarius, fidem e Scripturis ostensurus.* — In quantum ego nunc beatæ religiosæque voluntatis (b) vere te, domine Constanti Imperator, admiror, fidem tantum secundum ea quæ scripta sunt desiderantem: et merito plane ad illa ipsa unigeniti Dei eloquia 548 quia festinans, ut imperatoriæ sollicitudinis capax pectus etiam divinorum dictorum conscientia plenum sit. Hoc qui repudiat, antichristus est, et qui simulat, anathema est. Sed unum hoc ego per hanc dignationis tuæ sinceram audientiam rogo, ut præsentem synodo (Constantinopolit.), quæ nunc de fide litigat, pauca me de Scripturis evangelicis digneris audire, et loquar tecum verbis Domini mei Jesu Christi, cujus vel exsul sum, vel sacerdos. Habent enim vasa testea non ignobiles thesauros: et infirmiora corporum magis reverenda sunt: et apud nos modo Deum indocti piscatores locuti sunt. Super humilem et trementem verba sua, secundum prophetam, Deus respicit (*Esai. lxxvi, 2*). Fidem imperator quaris: audi eam, non de novis chartulis, sed de Dei libris. Scito et posse eam in Occidente donari, unde venientes in regno Dei cum Abraham et Isaac et Jacob recumbent. C (*Matth. viii, 11*). Memento eam (c) non quæstionem philosophiæ esse, sed Evangelii doctrinam. Non tam mihi autem rogo audientiam, quam tibi atque ecclesiis Dei. Ego enim penes me habeo fidem, exteriore non ego: quod accepi teueo, nec demuto quod Dei est.

9. *Scripturas hæretici suas ad partes trahunt.* — Sed memento tamen, neminem hæreticorum esse, qui se nunc non secundum Scripturas prædicare ea,

(a) In vulgatis, *impericulosæ*: ubi ex ms. Vat. has. reponimus ut *periculose*.

(b) In mss., *verum te*.

(c) Editi, *non in quæstione philosophiæ esse, sed in Evangelii doctrina*: emendantur ex ms. Vat. has. Verbis sequentibus non minus apparet Hilarii fides, quam charitas: qualem nimirum in Martyribus extitisse animadvertit Augustinus in Ps. lxxv, n. 24: *Qui enim, inquit, tum Christum prædicabant, non sibi quibus tum erat cognitus, sed nobis qui futuri adhuc eramus, vel quibus tum erat incognitus, prædicabant, etc.*

(d) Priscam scilicet et Maximillam, quas Hieronymus, ep. lrv, ad Marcellam, ad imitationem Hilarii, *insanas feminas* vocat. Vid. Tertullian. l. de Monogam. n. 2, et contra Praxeam n. 4.

(e) Nomen *Scripturæ* in vulgatis omissum, restituimus ope mss. Subsequentem Hilarii sententiam imitatur et illustrat Hieronymus ad calcem Dial. contra Lucifer, dicens: *quod Scripturæ non in legendo consistant, sed in intelligendo: alioqui si litteram sequimur, possumus et nos quoque novum nobis dogma componere. Omnes enim hæretici, inquit Au-*

A quibus blasphematur, mentiatur. Hinc enim Marcellus Verbum Dei cum legit nescit. Hinc Photius hominem Jesum Christum cum loquitur ignorat. Hinc et Sabellius, dum quod *ego et Pater unum sumus* (*Joan. x, 30*) non intelligit, sine Deo patre et sine Deo filio est. Hinc et Montanus per insanas feminas suas (d) paracletum alium defendit. Hinc et Manichæus et Marcion legem odit: quia littera occidit (*II Cor. iii, 6*), et mundi princeps diabolus est. Omnes Scripturas sine (e) Scripturæ sensu loquuntur, et fidem sine fide prætendunt. Scripturæ enim non in legendo sunt, sed in intelligendo; neque in prævaricatione sunt, sed in charitate.

10. *Sermonis, cujus copia rogatur, modus.* — Audi, rogo, ea quæ de Christo sunt scripta: ne sub eis ea quæ non scripta sunt prædicentur. Submitte ad ea, quæ de libris locuturus sum, aures tuas: fidem tuam ad 549 Deum erigas. Audi quod proficit ad fidem, ad unitatem, ad æternitatem. Locuturus tecum sum cum honore regni et fidei tuæ, omnia ad Orientis et Occidentis pacem (f) proficientia, sub publica conscientia, sub synodo dissidenti, sub lite famosa.

11. *Pignus futuri sermonis.* — (g) Præmitto interim pignus futuri apud te sermonis mei. Non aliqua ad scandalum, neque quæ extra Evangelium sunt, defendam: sed intelliges a me in sacramento solius Dei veri, et quem misit Jesum Christum (*Joan. xvii, 3*), prædicari unum Deum patrem ex quo omnia, et unum Dominum Jesum Christum per quem omnia (*I Cor. viii, 6*), natum ex Deo, qui est ante tempora æterna (*II Tim. i, 9*), et erat in principio apud Deum Deus Verbum (*Joan. i, 1*): qui est imago Dei invisibilis (*Coloss. i, 15*), in quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (*Col. ii, 9*) qui cum 550 in forma Dei esset, humilians se salutis nostræ causa, formam servi ex conceptu Spiritus sancti de virgine accepit, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis (*Philip. ii, 6*): et post resurrectionem mortis deinde in cælestibus sedens (*Ephes. i, 20*), aderit iudex vivorum et mortuorum (*Act. x, 42*), et gustinus, ep. cxx ad Consent. n. 13, *qui cas in auctoritate recipiunt, ipsas sibi videntur seclari, cum suos potius sectentur errores; ac per hoc non quod eas contemnunt, sed quod eas non intelligant, hæretici sunt. Et ut observat Athanas., Or. ii cont. Arianos p. 313, excogitator inventorque hæreseon diabolus, metu suæ graveolentiæ, Scripturarum voces usurpat; ut illis oblectus, adperso veneno suo, simplices decipiat.*

(f) Sic mss. Editi vero *profutura*. Deinde sub publica conscientia, id est, coram et publice. Hoc Ambrosius in more Ecclesiæ fuisse innuit, ut episcopus in ecclesia et coram populo de fide disputaret. Quippe jussus ut ad imperatoris consistorium veniret, scribit, ep. xxi, n. 17: *Venissent, Imperator, ad consistorium clementiæ tuæ, ut hæc coram suggererem, si me vel episcopi vel populus permisissent, dicentes de fide in ecclesia coram populo debere tractari: et Sermonem de basilicis tradendis n. 3, tom. ii, p. 864: Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio, ut in palatio magis certarem, quam in ecclesia... Causam fidei in ecclesia agendam quis abnuat?*

(g) Antiquæ editiones cum mss. *prætermitto*: quod a Lipsio non male correctum est.

rex omnium æternorum sæculorum. Est enim unigenitus Deus (*Joan.* 1, 18), et Deus verus, et Deus magnus, et super omnia Deus (*Rom.* 1x, 5): et omnis lingua confitebitur, quia Dominus Jesus Christus in gloria Dei patris est (*Phil.* 11, 11). Hæc ego in Spiritu A sancto ita credidi, ut ultra hanc de Domino Jesu Christo fidem non possim doceri: non per hæc adimens patrum fidei religionem, sed secundum regenerationis meæ symbolum, et doctrinæ evangelicæ scientiam, ab ea juxta ista non dissonans.

PRÆVIA DISSERTATIO IN LIBRUM CONTRA CONSTANTIUM.

I. *Hic liber cum aliis videtur pugnare.* — Quam sibi sanctissimæ Christi confessor constantis ac moderati animi gloriam comparavit aliis libris, eam hoc uno apud plerosque pene totam amisit. Tanta enim in omnium animis regum reverentia insita est, ut nullam ipsi rationabilem causam fuisse putent, cur in Constantium vehementer adeo inveheretur. Eo illum adductum dixit non nemo prolixioris exsillii impatiëntia, plurimi alii innata ferventioris atque austerioris animi indole. Alijs etiam visus est in hoc opusculo sibi non constare, ac de Orientalibus eorumque fidei confessionibus nec non de vocabulo homœusion loqui aliter quam libro de synodis scripserat: quasi in hoc aperte respuat ac damnet, quod in altero aut laudavit, aut excusavit. Erit forte aliquando, qui cum utrumque illud opus non moribus solum (quia libri de synodis verba omnia summam humanitatem spirant), sed et sententijs dissidere posuerit, alium ab Hilario hujus auctorem quaeritet: putetque hanc opinionem suam eo se posse confirmare, quod in superioribus ad Constantium libellis longa aliter erga eundem Imperatorem se gerat. In iis nempe morem gerit piæ consuetudini, qua, ut ipse tradit in *Psal.* xiii, num. 1: *quis verba regis interpretans, et præcepta ejus in aurem populi deducens curat diligenter et caute per officii reverentiam regis satisfacere dignitati, ut cum honore ac religione omnia et relegantur et audiantur.* Cum autem non consuetudine solum, sed et ea etiam ratione, quod *omne regnum a Deo sit*, potissimam regi reverentiam deberi *Fragmento* 1, num. 5, approbet, ac sermo ipsius doctrinæ huic ubique concipat; eum tum subito mutatum esse ægre sibi persuadebit.

II. *Cum libro de Synodis conciliatur.* — Verum nemo obtinebit umquam, ut libellus is Hilario eripiat, quem inter opera illius recenset Hieronymus, quemque ipsi Facundus Hermianensis lib. contra Mocianum, nec non Vaticanæ basilicæ codex a duodecim pene sæculis exaratus, et omnes mss. magno consensu adscribunt. Neque vero ulla est illius cum libro de synodis pugna; sed quod in uno minus diserte ac pancioribus verbis, in altero fusius et apertius declaratur. Certe in utroque Hilarius, animo ac sententia non motatus, mutata rerum facie diversam inquit disserendi rationem. Ubi enim speravit Orientales ad veram fidem et catholicæ Ecclesiæ sinum re-

vocare, errores ipsorum, quantum licuit illæsa veritate, et dissimulavit et excusavit. Ubi vero spe jam frustratus, timuit ne dissimulati in perniciem fidei crescerent, eosdem et publicavit palam et improhavit. Quamquam ut in libro de Synodis Orientales Ecclesiæ conciliandi studio non ita abreptus est, ut quod in eis esset reprehendum taceret: sic et in hoc libello ita se temperat, ut cum omnes eorum fidei professiones improbet, eas tamen non neget vitis carere potuisse. Luculentum est illud num. 24: *Etiamsi in his omnibus (confessionibus) nihil vitiorum subjacere affirmetur; non tamen causa religiosæ voluntatis inesset: quia mali meditatio est bonorum demutatio.* Rursum cum num. 23, affirmet, Nicæna fide fundatos, Antiochena aut Sardicensi aut Sirmiensi non egere; ultro tamen concedit, quædam in his esse verba Arianis inimicissima, quorum professione Constantius sese *pium* apud Occidentales mentebatur. Neque etiam homœusion, quamvis, num. 25, sibi *ad fidem otiosum* asserat, prorsus respuit; sed ea omnino ratione, qua libro de Synodis, illud approbat num. 22, ubi ait: *Mihi quidem similitudo, ne unioni detur occasio, sancta est.* Quis denique eum erga Orientales, qui homœusion propugnabant, aliter affectum existimet; quem non semel audit Constantio exprobrantem quod vim eis fecerit, ut pristinam fidem desererent? Non obscure quidem significat num. 12, sibi non satis probatam eorum fidem; ibi tamen eorum aliquos nonnulla pie verbis præferre testificatur: In vituperando non minus, quam in laudando moderatus.

III. *Innata Hilarii lenitas vindicatur ex testimonio veterum.* — Pluribus opus esse non arbitratur, ac vulgaris ruat opinio, qua Hilarium hoc libro retraxisse ac revocasse putant, quod libro de Synodis in gratiam Orientalium disseruerat. Difficilius forte erit satis iis facere, qui immitti eum animo fuisse ex hoc libro arguunt, aut saltem in eo ingenitæ bonitatis atque lenitatis esse oblitum. Illis tamen primo opponimus Rufinum (*lib.* 1 *Hist. eccl.*, cap. 51), non solum conceptis verbis testantem quod *natura lenis erat et placidus*, sed et verba sua ex gestis ipsius confirmantem. Rarus certe erit, apud quem non multum valeat testimonium tam insigne: at nullus esse debet, quem non moveat antiqua Ecclesiæ consuetudo, qua olim in ipso sacrosancti sacrificii sui meditullio, in Præfatione scilicet